

УДК 342.951:342.565.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.23>

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ІНОЗЕМЦІВ
ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА,
ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ВИДВОРЕННЮ
ВІДПОВІДНО ДО ДИРЕКТИВИ 2008/115/ЕС
ТА ЗАКОНОДАВСТВА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС**

Гаврік Р.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0003-1557-0594
e-mail: gavrik.roman@gmail.com*

Владовська К.П.,
*докторка філософії з права,
доцентка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0003-3857-9292
e-mail: gorda2018@ukr.net*

Гаврік Р.О., Владовська К.П. Правові аспекти визначення та захисту прав іноземців та осіб без громадянства, які підлягають видворенню відповідно до Директиви 2008/115/ЕС та законодавства держав-членів Європейського Союзу.

В науковій статті авторський колектив провів наукове дослідження правових аспектів визначення та захисту прав іноземців та осіб без громадянства, які підлягають видворенню відповідно до Директиви 2008/115/ЕС та законодавства держав-членів Європейського Союзу. У науковій статті вказано, що в країнах Європейського Союзу порядок здійснення затримання та вислання регулюється з одного боку, Директивою 2008/115/ЕС Європейського Парламенту та Європейської Ради від 16 грудня 2008 р. «Про загальні стандарти і процедури, що підлягають застосуванню в державах-членах до повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн», з іншого – національним законодавством, яке може доповнювати положення Директиви про повернення, однак не повинні суперечити їй, і Угодами про реадмісію між Європейським Союзом та третіми країнами. Директива про повернення визначає вимоги до рішень про повернення і, за доречності, рішень про заборону в'їзду та рішень про видворення, підстави для незастосування рішення про видворення, особливості видворення неповнолітніх, порядок застосування та терміни рішень про заборону в'їзду, основні гарантії, які застосовуються до затриманих осіб, в тому числі до неповнолітніх без супроводу та сімей з неповнолітніми. Латвійський закон «Про імміграцію» передбачає позасудовий порядок прийняття рішення про примусове видворення (представником прикордонного підрозділу), яке одночасно зумовлює заборону в'їзду, а також закріплює особливу рису проведення примусового видворення – моніторинг за його проведенням з боку омбудсмана. Польське міграційне законодавство також визначає зв'язок між прийнятим рішенням про примусове видворення (у формі «вимушеного зобов'язання», яке виконується самостійно та за власний рахунок) та заборону в'їзду. Примусове видворення за німецьким міграційним законодавством визначає його застосування на підставі рішення суду у випадках, якщо іноземець не виконав зобов'язання протягом встановленого строку, а також якщо іноземний громадянин, затриманий у

зв'язку з несанкціонованим перетином зовнішнього кордону Європейського Союзу.

Ключові слова: примусове видворення; інститут міграційного права; міграційне законодавство; іноземець; прикордонний підрозділ; депортація.

Havrik R.O., Vladovska K.P. Legal aspects of determining and protecting the rights of foreigners and stateless persons subject to expulsion in accordance with Directive 2008/115/EC and the legislation of the Member States of the European Union.

In the scientific article, the authors conducted a scientific study of the legal aspects of determining and protecting the rights of foreigners and stateless persons subject to expulsion in accordance with Directive 2008/115/EC and the legislation of the Member States of the European Union. The scientific article indicates that in the countries of the European Union, the procedure for detention and expulsion is regulated, on the one hand, by Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the European Council of 16 December 2008 «On common standards and procedures for returning illegally staying third-country nationals», on the other hand, by national legislation, which may supplement the provisions of the Return Directive, but must not contradict it, and by Readmission Agreements between the European Union and third countries. The Return Directive defines the requirements for return decisions and, where appropriate, entry ban decisions and expulsion decisions, the grounds for non-application of an expulsion decision, the specificities of expulsion of minors, the procedure for the application and time limits of entry ban decisions, the main safeguards applicable to detained persons, including unaccompanied minors and families with minors. The Latvian Immigration Act provides for an extrajudicial procedure for the adoption of a decision on forced expulsion (by a representative of the border guard unit), which simultaneously entails an entry ban, and also establishes a special feature of the implementation of forced expulsion – monitoring of its implementation by the Ombudsman. Polish migration legislation also defines the link between the adopted decision on forced expulsion (in the form of a «forced obligation», which is fulfilled independently and at one's own expense) and the entry ban. Forced expulsion under German migration law determines its application on the basis of a court decision in cases where a foreigner has failed to fulfill his obligations within the established period, as well as if a foreign citizen is detained in connection with an unauthorized crossing of the external border of the European Union.

Key words: forced expulsion; institution of migration law; migration legislation; foreigner; border unit; deportation.

Постановка проблеми. Згідно з Конституцією України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, мають такі ж права та обов'язки, як і громадяни України. Держава перебування має право визначати умови, за яких перебування іноземців та осіб без громадянства вважається законним, і воно залишається таким, поки ці умови виконуються іноземцем або особою без громадянства. У разі, коли іноземець або особа без громадянства втрачає законні підстави для перебування в державі, він зобов'язаний повернутися до держави своєї громадянської належності або постійного проживання, а в разі невиконання цього обов'язку – підлягає висланню за межі території держави, в тому числі в порядку примусового видворення [1]. Зважаючи на те Україна отримала статус держави-кандидата в члени Європейського Союзу, здійснюється комплекс дій щодо адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу, в тому числі в частині визначення правового статусу суб'єктів міграційних правовідносин, що виникають у зв'язку із примусовим видворенням, а також процедурних аспектів здійснення примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, питання дослідження європейського досвіду здійснення примусового видворення є актуальним.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика примусового видворення досліджувалася рядом науковців, таких як Р.В. Гринько, І.Л. Гула, Н.П. Демчик, С.Д. Карнаушенко, Я.О. Кушнір, Р.А. Мартянова, В.І. Олефір, А.М. Сівер, А.В. Царук, однак вони лише частково торкалися питання європейського досвіду правового регулювання здійснення примусового видворення. Питання європейського досвіду визначення процедури примусового видворення не отримали належного дослідження, що додатково підтверджує актуальність вказаної тематики дослідження.

Метою статті є дослідження правових аспектів визначення та захисту прав іноземців та осіб без громадянства, які підлягають видворенню відповідно до Директиви 2008/115/ЕС та законодавства держав-членів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. На рівні Європейського Союзу основним правовим актом, що визначає стандарти здійснення примусового видворення є Директива, прийнята законодавчими інституціями ЄС – Європейським Парламентом та Ради Європейського Союзу № 2008/115/ЄС від 16 грудня 2008 року «Про загальні стандарти і процедури, що підлягають застосуванню в державах-членах до повернення незаконно перебуваючих громадян третіх країн» держави-члени Європейського Союзу повинні забезпечувати, щоб припинення незаконного перебування громадян третіх країн здійснювалося за допомогою справедливої та прозорої процедури. Цією директивою встановлюються загальні стандарти та процедури, які мають застосовуватися в державах-членах для «повернення незаконно перебувають громадян третіх країн» (саме так у Директиві визначається примусове видворення) відповідно до основних прав як загальних принципів права Співтовариства, так і міжнародного права, включаючи захист біженців та зобов'язання щодо прав людини [2, с. 193; 3; 4, с. 88]. Ця директива встановлює горизонтальний комплекс правил, що підлягають застосуванню до всіх громадян третіх країн, які не відповідають або перестали відповідати умовам в'їзду, перебування або проживання в будь-якій державі, що належить до ЄС. Термін «горизонтальний» означає поширення встановлених цим документом правил на всіх нелегальних іммігрантів незалежно від мети, умов і обставин їх в'їзду та перебування в ЄС [5, с. 85].

Директива 2008/115/ЄС встановлює, що рішення про повернення повинне передбачати належний термін для добровільного від'їзду тривалістю від семи до тридцяти днів (держави-члени у своєму національному законодавстві можуть передбачити, що цей термін надається лише за клопотанням відповідного громадянина третьої країни, про що має бути проінформовано відповідного іноземця), що може бути продовжений на належний період часу з урахуванням особливих обставин конкретної справи, таких як тривалість перебування, наявність дітей, що навчаються в школі, та наявність інших сімейних й соціальних зв'язків. Протягом терміну для добровільного від'їзду можуть накладатися певні обов'язки, покликані перешкодити ризику втечі, такі як обов'язки регулярно з'являтися до органів влади, вносити належну фінансову гарантію, надавати документи або залишатися в певному місці [3].

В Директиві вказано, що якщо держави-члени як крайній засіб використовують примусові заходи для проведення видворення громадянина третьої країни, який чинить опір видворенню, такі заходи повинні бути пропорційними і передбачають застосування сили, що не виходить за межі розумного. Ці заходи здійснюються згідно з національним законодавством при дотриманні основних прав і при повазі гідності та фізичної недоторканності відповідного громадянина третьої країни (ст. 8). Держави-члени відкладають видворення: якби воно порушувало принцип невислання або на період оскарження відповідного рішення, а також можуть відкладати таке рішення з урахуванням особливих обставин конкретної справи, в тому числі таких, як: фізичний або психічний стан громадянина третьої країни; технічні причини, такі як відсутність транспортних засобів або неможливість провести видворення через відсутність ідентифікації (ст. 9). Перед видворенням з території держави-члена неповнолітнього без супроводу органи цієї держави-члена пересвідчуються в тому, що він буде переданий членові його сім'ї, призначеному опікуну або відповідним приймаючим структурам в державі повернення (ст. 10) [3].

Відповідний громадянин третьої країни повинен мати можливість отримувати юридичну консультацію, юридичне представництво і, в разі необхідності, мовне сприяння. Держави-члени забезпечують, щоб необхідна правова допомога та/або необхідне представництво надавалися за клопотанням безоплатно згідно з національним законодавством або національними правилами стосовно правової допомоги (ст. 13). Держави-члени, наскільки можливо, забезпечують відносно громадян третіх країн врахування таких принципів протягом терміну для добровільного від'їзду і протягом термінів, на які видворення було відкладено: збереження родинної єдності з членами сім'ї, що перебувають на їхній території; забезпечення невідкладної медичної допомоги та необхідного лікування захворювань; надання неповнолітнім доступу до системи початкової освіти в залежності від тривалості їх перебування; облік особливих потреб вразливих осіб (ст. 14) [3].

Будь-яке затримання повинно бути якомога коротшим і тривати лише до тих пір, поки діє механізм видворення, а також повинно виконуватися за використання усіх необхідних процедур. Розпорядження про затримання виносять адміністративні (за наявності судового контролю) або судові органи влади в письмовій формі із зазначенням фактичних і юридичних підстав. У кожному випадку затримання піддається в розумних інтервалах повторній перевірці за клопотанням відповідного громадянина третьої країни або *ex officio*. Якщо стає очевидно, що з правових або

інших міркувань більше не існує розумної перспективи видворення затримання перестас бути виправданим, і відповідна особа негайно звільняється. Затримання особи може бути продовжене лише на певний період часу, що не перевищує дванадцяти додаткових місяців, коли всупереч їхнім усім розумним зусиллям існує ймовірність того, що операція видворення займе більше часу з причини: відсутності співпраці з боку відповідного громадянина третьої країни або затримок в одержанні з третьої країни необхідних документів (ст. 15) [3; 6, с. 70].

За загальним правилом, затримання проводиться у спеціалізованих центрах затримання. Якщо держава-член не може помістити громадян третіх країн у спеціалізований центр затримання і змушена помістити їх до пенітенціарної установи, цих затриманих громадян розміщують окремо від звичайних ув'язнених. При цьому, затриманим громадянам третіх країн за їх клопотанням дозволяється своєчасно контактувати зі своїми законними представниками, членами своєї сім'ї та компетентними консульськими органами влади. Необхідно забезпечувати невідкладну медичну допомогу та необхідне лікування захворювань. Затриманим громадянам третіх країн систематично повідомляється інформація, яка роз'яснює правила, що діють в місці затримання, і викладає їхні права та обов'язки (ст. 16). Неповнолітні без супроводу і сім'ї з неповнолітніми піддаються затриманню лише як до крайнього заходу і на доречний термін, що є якомога коротшим. Затримані неповнолітні повинні мати можливість займатися дозвіллям, у тому числі іграми та розвагами, що відповідають їхньому віку, і, залежно від тривалості їх перебування, мати доступ до освіти. Неповнолітні без супроводу, наскільки можливо, отримують розміщення в установах, які мають у своєму розпорядженні персонал і устаткування, пристосоване до потреб людей їхнього віку. При затриманні неповнолітніх в очікуванні видворення першорядне значення має надаватися вищим інтересам дитини (ст. 17) [3; 7, с. 197].

На національному рівні за законодавством держав-членів ЄС визначені більш докладно передусім процесуальні аспекти здійснення примусового видворення.

Зокрема, латвійський закон «Про імміграцію» передбачає, що рішення про примусове видворення приймається представником прикордонного підрозділу. У цьому рішенні обґрунтовується факт незаконного перебування іноземця і визначається примусове видворення іноземця до держави його громадянства, третьої країни, з якої він в'їхав, або іншої держави, до якої він має право в'їзду. Підставами для прийняття відповідного рішення є: а) незаконне перебування іноземця в Латвійській Республіці; б) незаконне перебування іноземця на території Латвійської Республіки встановлено посадовою особою Державної прикордонної служби за наявності будь-якої з таких обставин: Так, якщо на момент виїзду іноземця чи особи без громадянства шляхом перетину державного кордону встановлено незаконне перебування іноземця в Латвійській Республіці, а видача наказу про виїзд до моменту відправлення транспорту міжнародного рейсу не представляється можливим, посадова особа Державної прикордонної служби інформує іноземця про те, що щодо нього протягом 10 днів з дня виїзду буде видано рішення про примусове видворення, до якого може бути додано рішення про включення до переліку та рішення про заборону в'їзду на територію Шенгенської зони. Якщо при прийнятті рішення про примусове видворення було встановлено, що іноземець в'їхав з порушенням умов в'їзду до Латвійської Республіки, і щодо нього не було обставин, які дозволили йому залишитися в Латвійській Республіці, відомості про іноземця, суть порушення, рішення про включення іноземця до списку та рішення про заборону в'їзду на територію Шенгенської зони, процедури оскарження наказу про виїзд, місце та дата його складання повинні бути зазначені в рішенні про видворення, посада, ім'я та прізвище посадової особи, яка ухвалює рішення. Останнє не видається у випадку, якщо: а) іноземець має дійсну посвідку на проживання або інший документ, який дає йому право на проживання в ній, і іноземець негайно виїжджає на територію відповідної держави-члена Європейського Союзу; б) іноземець може бути прийнятий назад іншою державою-членом Європейського Союзу відповідно до умов міжнародного договору, які стали обов'язковими для Латвійської Республіки у строк до 13 січня 2009 року; в) прийнято рішення про дозвіл іноземцю перебувати в Латвійській Республіці протягом певного періоду часу, але не більше року; г) прийнято рішення про відмову іноземцю у в'їзді на територію держав – членів Європейського Союзу; д) у прикордонній зоні виявлено іноземця, який незаконно перетнув зовнішній кордон і щодо якого не існувало умов, що дозволяють йому перебувати на території Латвійської Республіки; е) згідно з міжнародним співробітництвом у галузі кримінального права іноземець підлягає процесу повернення або видачі. Більш детально процедура примусового видворення іноземців визначена рішенням Кабінету Міністрів Лат-

військової Республіки. Закон «Про імміграцію» визначає особливу рису проведення примусового видворення – моніторинг за його проведенням з боку омбудсмена. Останній вправі здійснювати відвідування затриманих іноземців, які підлягають примусовому виселенню, за місцем розміщення з метою оцінки умов розміщення та утримання, а також надання медичної допомоги та задоволення інших потреб; опитування іноземця з метою з'ясування його обізнаності щодо перебігу процесу примусового видворення, його прав та можливості їх здійснення; спостереження за поверненням особистих речей затриманої особи, вилучених під час затримання, транспортуванням з місця розміщення затриманих осіб до місця виїзду, передачею та оформленням багажу, а також участю у фактичному здійсненні процесу примусового вивезення з метою оцінки дотримання прав людини іноземця, який підлягає депортації [7, с. 198; 8].

Аналіз польського законодавства дозволяє зазначити, що відповідно до Акту про іноземців від 12 грудня 2013 року, що прийнятий в Республіці Польща, передбачено низку правопорушень, вчинених іноземцями на території держави, які тягнуть за собою адміністративний примус з установленими періодами, протягом якого іноземцю не дозволяється в'їзд на території ЄС. Зокрема, забороняється в'їзд іноземцю від шести місяців до трьох років: за порушення допустимого терміну перебування в країні; засуджений в Польщі до покарання позбавлення волі і існують підстави для проведення провадження у справі його передачі за кордон з метою здійснення покарання; перебуває за межами прикордонної зони, в якій згідно з дозволом на перетин кордону в межах малого прикордонного руху він повинен бути. Забороняється в'їзду іноземцю від 1 року до трьох років: виконує або виконував роботу без необхідного дозволу на роботу або зареєстрованої заяви роботодавця про намір доручити роботу іноземця, або він покараний штрафом за нелегальне виконання роботи; розпочав підприємницьку діяльність, яка суперечить положенням польського законодавства. Крім того, основною формою повернення з території Республіки Польщі є «вимушене зобов'язання» яке виконується самостійно та за власний рахунок [9, с. 162-163].

Німецьке законодавство для примусового видворення використовує термін «депортація» (*Abschiebung*). Остання застосовується на підставі рішення суду у випадках, якщо іноземець не виконав зобов'язання протягом встановленого строку, а також якщо іноземний громадянин, затриманий у зв'язку з несанкціонованим перетином зовнішнього кордону ЄС. При цьому, іноземний громадянин, який в примусовому порядку зобов'язаний покинути країну і який був повторно прийнятий іншою державою-членом Європейського Союзу, Норвегією або Швейцарією на підставі міжурядової угоди про передачу, повинен бути депортований назад до цієї держави; те саме стосується випадків, якщо прикордонний орган виявив іноземця в прикордонній зоні в безпосередньому тимчасовому зв'язку з несанкціонованим в'їздом, і є ознаки того, що інша держава несе відповідальність за проведення процедури надання притулку на підставі законодавства Європейського Союзу або міжнародного договору, і що ініційовано процедуру прийому або реадмісії. Орган, що здійснює депортацію, повинен доставити іноземця до аеропорту або прикордонного переходу з метою депортації та має право. У тій мірі, в якій цього вимагає мета депортації, орган, який здійснює депортацію, може провести обшук у помешканні іноземця, який підлягає депортації, з метою його затримання затримати його на короткий час з цією метою [10].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що директива 2008/115/ЄС про повернення визначає вимоги до рішень про повернення і, за доречності, рішень про заборону в'їзду та рішень про видворення, підстави для незастосування рішення про видворення, особливості видворення неповнолітніх, порядок застосування та терміни рішень про заборону в'їзду, основні гарантії, які застосовуються до затриманих осіб, в тому числі до неповнолітніх без супроводу та сімей з неповнолітніми. Латвійський закон «Про імміграцію» передбачає позасудовий порядок прийняття рішення про примусове видворення (представником прикордонного підрозділу), яке одночасно зумовлює заборону в'їзду, а також закріплює особливу рису проведення примусового видворення – моніторинг за його проведенням з боку омбудсмена. Польське міграційне законодавство також визначає зв'язок між прийнятим рішенням про примусове видворення (у формі «вимушеного зобов'язання», яке виконується самостійно та за власний рахунок) та заборону в'їзду. Примусове видворення за німецьким міграційним законодавством визначає його застосування на підставі рішення суду у випадках, якщо іноземець не виконав зобов'язання протягом встановленого строку, а також якщо іноземний громадянин, затриманий у зв'язку з несанкціонованим перетином зовнішнього кордону Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаврік Р., Сівер А. Особливості вирішення справ щодо затримання і примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за участю службових осіб Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія Юридичні науки*. 2019. № 4. URL: <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/306>.
2. Гула І.Л. Примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства як захід адміністративного примусу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 252–255. URL: http://pap.in.ua/4_2018/72.pdf.
3. Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals. *EUR-Lex. Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/115/oj/eng>.
4. Гаврік Р.О., Сівер А.М. До питання про визначення основних понять з питань вислання іноземців та осіб без громадянства прикордонними та міграційними органами. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, присвяченій світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (Хмельницький, 2 березня 2020 року)*. Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2020. С. 87-91.
5. Демчик Н.П., Примусове повернення і видворення іноземців та осіб без громадянства органами Державної прикордонної служби України: Хмельницький: Вид-во ПП Манускрипт, 2023. 195 с.
6. Демчик Н., Гринько Р. Строки примусового повернення й видворення іноземців та апатридів органами прикордонної служби в умовах пандемії. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3-4. С. 66–77.
7. Гула І.Л. Особливості адміністративного видворення іноземців та осіб без громадянства країнами Європейського Союзу. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2012. № 3. С. 191–197.
8. Imigrācijas likums. Likums Saeimā pieņemts 2002.gada 31.oktobrī. *Likumi*. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=68522>.
9. Мартянова Р.А. Застосування заходів адміністративного примусу як засобу протидії нелегальній міграції: безпековий вимір. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. № 4. Том 30 (69). С. 158–165.
10. Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet (Aufenthaltsgesetz – AufenthG). neugefasst durch B. v. 25.02.2008 BGBl. I S. 162; zuletzt geändert durch Artikel 1 G. v. 17.07.2025 BGBl. 2025 I Nr. 173. Geltung ab 01.01.2005; FNA: 26-12 Ausländerrecht. *Bundesrecht – tagaktuell konsolidiert*. URL: <https://www.buzer.de/AufenthG.htm>.